

Agrovoc descriptors: urban agriculture,urban environment,gardens,cultural values,value systems,surveys,public opinion,landscape conservation,traditional uses

Agris category code: E11,E50,P01

Participativno raziskovanje večnamenskosti Krakovskih vrtov kot podlage za ohranitev zaščitene mestne kmetijske kulturne dediščine

Katja VADNAL^a, Marijana JAKŠE^b, Vesna ALIČ^c, Danica JEREB-BOLKA^d

Delo je prispelo: 13. avgusta 2009; sprejeto: 30. septembra 2010.

Received: August 13, 2009; accepted: September 30, 2010.

IZVLEČEK

Krakovski vrtovi, ki imajo dolgo in zanimivo zgodovino, se danes smiselno umeščajo v mestno kmetijstvo in to toliko bolj, ker je njihova tradicionalna raba zavarovana kot kulturna dediščina. Vendar so Krakovski vrtovi danes v slabem stanju, ki se še slabša. Cilj raziskave je analizirati, ali bi bil model prenove in ohranjanja Krakovskih vrtov, ki bi izhajal iz načel večnamenskega mestnega kmetijstva, sprejemljiv za relevantne deležnike: lastnike zemljišč, Četrtno skupnost Trnovo, Mestno občino Ljubljana in meščane. Uporabljeni sta metodi ankete in participativnega raziskovanja. Lastniki zemljišč so modelu bolj nenaklonjeni kot naklonjeni. Četrtna skupnost Trnovo je modelu naklonjena, skeptična pa je glede njegove realizacije. Tudi Mestna občina Ljubljana je modelu naklonjena, pri čemer je potrebno upoštevati, da ne izvaja ukrepov na področju javne koristi vrtov kot kulturne dediščine. Meščanom za vrtove ni mar, le pozidati bi se jih ne smelo. Rezultati raziskave sprožajo tudi novo vprašanje, in sicer: ali za ohranitev sploh obstaja avtentičen javni interes, čeprav je javna korist normativno izražena. V tem kontekstu bi bilo smiselno sprožiti razpravo med deležniki, v katerem bi se dorekla tako javni interes glede Krakovskih vrtov kot tudi javna korist od njih v sedanjih razmerah.

Ključne besede: večnamensko kmetijstvo, mestno kmetijstvo, varstvo kulturne dediščine participativno raziskovanje, Krakovski vrtovi, Ljubljana

MULTIFUNCTIONAL ROLE OF KRAKOVO GARDENS AS LEGALLY PROTECTED ENTITY OF URBAN AGRICULTURE - THE STAKEHOLDERS' VIEW

ABSTRACT

Having a long and interesting past, Krakovo gardens today make a coherent part of urban agriculture, particularly as their traditional land use has been protected as cultural heritage. But the condition of Krakovo gardens is extremely bad, becoming increasingly worse. To test the acceptability for the relevant stakeholders, land owners, Quarter Trnovo, Municipality of Ljubljana, and townspeople, of the multifunctional urban agricultural model of revitalising and maintaining Krakovo gardens, is the aim of this research. The methods of participatory research and of survey are used. Land owners are more adverse to than in favour of the model. Quarter Trnovo is well disposed to the model, but sceptical in terms of its practical implementation. Municipality of Ljubljana is inclined to the model, but it actually takes no action with regard to public good of the gardens as protected cultural heritage. The townspeople do not care about the gardens, as long as they are not built up. The results of this research rise v new question, whether there is an authentic public interest to preserve the gardens although public good is legally expressed. In this context a discussion between stakeholders should be launched to define public interest in Krakovo gardens, as well as their public good under the actual circumstances.

Key words: multifunctional agriculture, urban agriculture, cultural heritage protection, participatory research, Krakovo gardens, Ljubljana.

^a Univ. v Ljubljani, Biotehniška fak., Odd. za agronomijo, Jamnikarjeva 101, SI-1000 Ljubljana, Slovenija, dr., univ. dipl. inž. kmet., e-pošta: katja.vadnal@bf.uni-lj.si

^b Univ. v Ljubljani, Biotehniška fak., Odd. za agronomijo, Jamnikarjeva 101, SI-1000 Ljubljana, Slovenija, dr., univ. dipl. inž. kmet., e-pošta: marijana.jakse@bf.uni-lj.si.

^c Zavod za razvoj kmetijstva in podjetništva, Zvezna ulica 33a, SI-1000 Ljubljana, Slovenija, mag., univ. dipl. inž. kmet., e-pošta: vesna.alic@guest.arnes.si

^d univ. dipl. prav., Povšetova 20, SI-1000 Ljubljana, e-pošta: danica.jereb@siol.net

UVOD

Krakovski vrtovi so se skozi zgodovino ohranili kot zemljišča v centru Ljubljane, ki so namenjena kmetijski rabi (pridelovanju zelenjadnic). Takšna raba je

predvidena tudi v prihodnje (Mestna..., 2008), saj je zavarovana kot kulturna dediščina (Odlok..., 1986).

Slika 1: Ljubljanski Krakovski vrtovi okoli 1930 (Vrhovnik, 1933: 47) in 1980 (<http://www.visitljubljana.si>).

Picture 1: Ljubljana Krakovo gardens by the years 1930 (Vrhovnik, 1933: 47) and 1980 (<http://www.visitljubljana.si>).

Krakovski vrtovi, v izmeri 1,8 ha in s 108 lastniki, so danes v slabem stanju (zaraščanje, ograjevanje), ki se še naprej slabša. V takem primeru je po določilih Zakona

o varstvu kulturne dediščine (Zakon..., 2008) nujno sprožiti alarm za njihovo prenovo oziroma vzdrževanje.

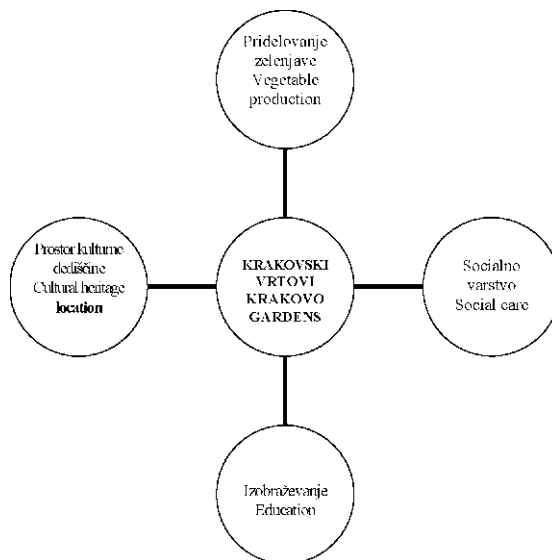

Slika 2: Ljubljanski Krakovski vrtovi danes

Picture 2: Ljubljana Krakovo gardens today

Cilj raziskave je analizirati, ali bi bil model prenove in ohranjanja Krakovskih vrtov, ki bi izhajal iz načel večnamenskega mestnega kmetijstva (Vadnal in Alič, 2008) sprejemljiv za relevantne deležnike. Model smo gradile na predpostavki, da lahko Krakovski vrtovi kot element ljubljanskega mestnega kmetijstva opravljajo

štiri funkcije, in sicer proizvodno - pridelovanje in prodaja vrtnin, socialno - aktivnosti in zaposlovanje za meščane s posebnimi potrebami, izobraževalno - izkustveno učenje o pridelavi hrane in prostorsko - ohranitev zavarovane mestne kmetijske krajine.

Slika 3: Funkcije ljubljanskih Krakovskih vrtov kot elementa mestnega kmetijstva

Picture 3: Functions of Ljubljana Krakovo gardens as the element of urban agriculture

V modelu je pridelovanje vrtin zasnovano kot večnamensko, kar pomeni, da je pridelovanje nujen predpogoj za udejanjanje izobraževalne, socialno-varstvene in prostorske funkcije. Tehnologija pridelovanja je prilagojena zahtevam varstva kulturne dediščine (ohranjanje značilne parcelacije), kot tudi izobraževalni, socialnovarstveni in prostorski funkciji in preferencam potencialnih kupcev in vrtovih pridelanih vrtin (pridelava po tehnologijah nizkih inputov, kratke tržne poti). Zasnova socialnovarstvene funkcije sledi inkluzijskim modelom socialnega varstva, katerih cilji so večja socialna vključenost posameznikov s posebnimi potrebami in večja povezanost družbe na

podlagi razvoja mrež skupnostne skrbi (Resolucija..., 2006). Raziskave (Hassink in Vadnal, 2009) so namreč potrdile velik inkluzijski potencial na kmetijstvu temelječih programov socialnega varstva. Krakovski vrtovi kot izobraževalni poligon ponujajo možnosti za nekomercialne oziroma javne izobraževalne programe (izkustveno učenje za prehransko kompetenco in okoljevarstveno osveščenost), kot tudi za komercialne izobraževalne programe (promocija dobrih vrtničarskih praks). V kontekstu prostorske funkcije se vrtovi ohranjajo kot kakovosten mestni odprt prostor, v katerem prevzamejo vlogo tematskega parka.

MATERIAL IN METODE

Kot relevantne deležnike smo definirale naslednje skupine:

- lastniki vrtov
- Četrtna skupnost Trnovo, na katere ozemlju ležijo vrtovi
- Mestna občina Ljubljana, ki v svojih razvojnih dokumentih ohranja kmetijsko rabo vrtov
- meščani kot potencialni uporabniki izobraževalne funkcije in kupci zelenjave, pridelane na vrtovih.

Pri ocenjevanju sprejemljivosti modela smo uporabile metodo anketiranja in metodo participativnega raziskovanja z delavnicami.

Opravile smo dve anketi, in sicer med lastniki vrtov in med meščani (Vadnal in sod., 2009).

S prvo anketo smo nagovorile lastnike s stalnim bivališčem v Sloveniji (N=93). Vsakemu od evidentiranih lastnikov - fizičnih oseb smo najprej poslale pismo, v katerem smo na kratko obrazložile namen ankete, napovedale obisk anketarja

in lastnika zaprosile, da v anketi sodeluje. V anketi je bilo pripravljeno sodelovati 57 % vseh nagovorjenih lastnikov. Z anketo smo tako zajeli 49 % vseh lastnikov, ki razpolagajo s 59 % vseh zemljišč, kar pomeni, da so bili v anketi pripravljeno sodelovati predvsem »večji« lastniki. Anketiranje je potekalo po metodi osebnega spraševanja junija 2008. Da bi dosegli čim večjo odzivnost, smo načrtovale, da se vsak naslov kontaktira petkrat. Anketni vprašalnik smo sestavile na podlagi definiranih funkcij Krakovskih vrtov, njihovega pravnega statusa in njihovega dejanskega stanja. Vprašalnik je vseboval 13 vprašanj, od katerih je bila večina namenjenih ugotavljanju namer in interesov lastnikov, dve vprašanji pa sta bili namenjeni merjenju njihovih stališč do Krakovskih vrtov kot vrednote v sedanjosti ter prihodnosti. Zbrane podatke smo obdelale z metodami opisne statistike in z metodo korespondenčne analize stališč (Lajovic, 2008; Malhotra in Birks, 2000).

Katja VADNAL in sod.

Anketo med meščani smo postavile kot pilotsko raziskavo in uporabile neslučajnosti vzorec po kriteriju pripravljenosti nagovorjenega za sodelovanje v anketi. Anketiranje je po metodi osebnega spraševanja potekalo na osrednji ljubljanski tržnici maja in junija 2008. V anketi je bilo pripravljenih sodelovati 187 oseb. Zbrane podatke smo obdelale z metodami opisne statistike. Zaradi neslučajnostnega vzorca anketirani odstopajo od reprezentativnih struktur prebivalcev Ljubljane: med njimi je večji delež žensk ter večji delež mlajših in starejših. Anketni vprašalnik je vseboval 15 vprašanj, od katerih jih je bila večina namenjenih ugotavljanju porabe zelenjave in nakupnih navad, dve vprašanji pa sta bili namenjeni, enako kot v primeru lastnikov, merjenju njihovih stališč do Krakovskih vrtov kot vrednote v sedanjosti ter prihodnosti.

Po metodi delavnice smo sprejemljivost modela preverile:

- z lastniki zemljišč na Krakovskih vrtovih, ki so v anketi izjavili, da so pripravljeni sodelovati v posebni delavnici in so zato tudi posredovali svoj polni naslov; teh lastnikov je bilo 25
- s svetniki Četrtna skupnosti Trnovo
- s predstavniki uprave Mestne občine Ljubljana.

Za izvedbo raziskovanja smo izbrale klasičen model delavnice (Danish..., 2006), katere cilj je definirati rešitve in aktivnosti izhajajoč iz lastnih izkušenj deležnikov. V skladu s tem smo jo poimenovali "Ocena stanja in iskanja poti v prihodnost Krakovskih vrtov". Vse delavnice so potekale po naslednji shemi:

Uvod: predstavitev problema in faznih
rezultatov raziskovanja
Introduction: problem and research phase
results presentation

Vizija Krakovskih vrtov
Vision of Krakovo gardens

Kritična analiza stanja Krakovskih vrtov
Critical analyze of Krakovo gardens
condition

Strategija in potrebne aktivnosti
Strategy and activites needed

Slika 4: Struktura delavnic

Picture 4: Structure of workshops

Pri tem smo osnovno strukturo prilagajale dé^mkom tako glede na njihovo pripravljenost na sodelovanje kot tudi glede na dogajanja na delavnici.

REZULTATI IN RAZPRAVA

Osnovni podatki o Krakovskih vrtovih

Prostorsko so Krakovski vrtovi danes razdeljeni na tri dele, in sicer na vrt A ali zgornji vrt, ki leži na zemljišču med Zoisovo cesto in Vrtno, Krakovsko in Emonsko ulico, na vrt B ali spodnji vrt, ki leži na zemljišču med Krakovsko, Kladezno, Gradaško in Emonsko ulico in na

vrt C ali stranski vrt, ki leži na zemljišču med Krakovsko, Vrtno, Rečno in Kladezno ulico.

Skupni obseg uporabnega zemljišča na vseh treh vrtovih je 1,8 ha (18.530 m²). Razdeljeno je na 51 lastniških parcel, lastnikov pa skupno 108.

Slika 5: Krakovski vrtovi: vrt A, vrt B in vrt C

Picture 5: Krakovo gardens: garden A, garden B and garden C

Preglednica 1: Osnovni podatki o posesti na Krakovskih vrtovih po vrtovih, 2007

Table 1: Basic data on Krakovo gardens estate by the gardens, 2007

Vrtovi Gardens	Zemljišče Land		Parcele Plots		Lastniki Owners		Povprečna velikost parcele, m ² Average plot size, m ²	Povprečno zemljišča na lastnika, m ² Average land size per owner, m ²
	m ²	%	število number	%	število number	%		
Vrt A Garden A	7.261	39,19	22	43,14	46	42,59	330	158
Vrt B Garden B	8.187	44,18	19	37,25	28	25,93	431	292
Vrt C Garden C	3.083	16,64	10	19,61	34	31,48	308	91
Skupaj Total	18.530	100,00	51	100,00	108	100,00	363	172

Tla Krakovskih vrtov so po svojih fizikalno kemijskih lastnostih skoraj idealna za pridelavo vrtnin - imajo veliko organske mase, kar omogoča dobro strukturo tal, imajo dobro kapaciteto za vodo, kar je pri današnjih deževno sušnih obdobjih zelo pomembno, so zračna, pH se giblje med 6,8 in 7, kar je ugodno, itn. Glede vsebnosti hranil v tleh izstopa prevelika količina fosforja v tleh, kar bi s prenehanjem uporabe fosfornih gnojil lahko z leti omilili. Ostane pa vprašanje vsebnosti nekaterih anorganskih in organskih nevarnih snovi, ki presegajo mejne in opozorilne vrednosti glede na Uredbo o mejnih, opozorilnih in kritičnih imisijkih vrednostih nevarnih snovi v tleh (Ur. l. RS 68/96). Presežena je opozorilna vrednost pri bakru (Cu), cinku (Zn), svincu (Pb) in živem srebru (Hg), pri kadmiju (Cd) pa le mejna vrednost. Pri nobeni težki kovini pa ni presežena kritična vrednost, kjer obravnavamo tla kot onesnažena in kjer zemljišč ne uporabljamo več v

kmetijske namene. Nekoliko je bila presežena tudi mejna vrednost glede ostankov fitofarmaceutskih sredstev na osnovi kloriranih ogljikovodikov (DDT in derivati), ki jih danes ne smemo več uporabljati (Zupan in sod., 2008). Pri obnovitvi pridelovanja vrtnin na vrtovih bi morali preveriti, ali so identificirane vrednosti nevarne za zdravje ljudi, saj raziskave kažejo, da ni neposredne povezave med vsebnostjo težkih kovin v tleh in v vrtninah, pridelanih na teh tleh (Markelc, 2008).

Zgodovinsko vrednost in podobo Krakovskih vrtov je oblikovalo tržno pridelovanje vrtnin, s čemer so se ukvarjali lastniki zemljišč, ki so iz te dejavnosti ustvarili tudi velik del svojih dohodkov in ki so ob vrtovih tudi stanovali. Bivanje in pridelovanje, stanovanjske hiše in vrtovi, so tako sestavljali zaokrožen medsebojno soodvisen gospodarsko vitalen sistem, ki je izoblikoval

Katja VADNAL in sod.

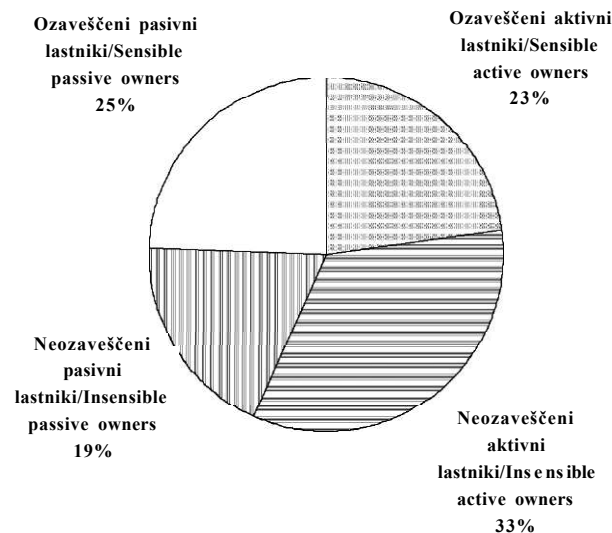
prostorski obrazec tolikšne vrednosti, da je prepoznan in normativno sankcioniran kot kulturna dediščina. Tega sistema pa danes ni več. Rabo zemljišč lastniki prilagajajo svojim življenjskim slogom ali pa jih sploh ne negujejo, kar oboje vodi v njihovo degradacijo.

Lastniki zemljišč za pridelovanje vrtnin nimajo več ekonomskega interesa. Samo pridelovanje vrtnin na vrtovih bi danes ne bilo tržno konkurenčno, saj razmere na trgu definira ekonomija obsega. Tudi za posameznega lastnika, ki danes razpolaga v povprečju s 175 m² zemljišč, bi bilo pridelovanje vrtnin gospodarsko povsem nezanimivo. Za samooskrbno

pridelovanje pa večina lastnikov danes nima časa, pogosto tudi ne veščin in volje, ki jih tako pridelovanje zahteva. Tretjina lastnikov tudi že ne prebiva več na območju vrtov (Vadnal in sod., 2009).

Preverjanje modela z lastniki parcel na Krakovskih vrtovih

Korespondenčna analiza stališč je pokazala, da lahko lastnike Krakovskih vrtov po njihovem odnosu do vrtov razdelimo v štiri značilne skupine, ki so prikazane na sliki 6.

Slika 6: Struktura lastnikov glede na njihov odnos do Krakovskih vrtov

Picture 6: Structure of land owners by their attitudes to Krakovo gardens

Pri poimenovanju tipičnih skupin anketiranih lastnikov smo izhajali iz glavnih komponent, ki določajo polje oziroma prostor stališč. Tako smo izraz »ozaveščen« uporabili za lastnike, ki razumejo Krakovske vrtove kot vrednoto, kar tudi so glede na svoj spomeniško zaščiteno status. Izraz »neozaveščen« smo uporabili za lastnike, ki vrtov »ne spoštujejo« in v njih ne vidijo neke posebne vrednote. Z izrazoma »aktiven« in »pasiven« smo ponazorili odnos lastnikov do sprememb ali do ohranjanja sedanjega stanja: »aktivni« si sprememb želijo, »pasivni« pa ne.

Skupino »ozaveščeni aktivni lastniki« tvorijo lastniki (23 % anketiranih), ki vrtove »spoštujejo«, se zavedajo njihovega pomena in si želijo sprememb. Naklonjeni so tradicionalni rabi vrtov, pridelovanju zelenjadnic, kot tudi temu, da bi vrtovi služili meščanom. Skupino »neozaveščeni aktivni lastniki« tvorijo lastniki (33 % anketiranih), ki si želijo sprememb, vrtove pa vidijo kot

nekaj preživetega, od česar ni nobene koristi in kar bo kmalu izginilo. Kljub temu, da si želijo sprememb, pa je s stanjem vrtov velika večina čisto zadovoljna, kar kaže na to, da v bistvu ne vedo, kako naj bi svojo lastnino s pridom uporabili. Skupino »neozaveščeni pasivni lastniki« tvorijo lastniki (19 % anketiranih), ki v vrtovih ne zaznajo neke posebne vrednote in si ne želijo sprememb. Kljub temu pa je med njimi več tistih, ki s sedanjim stanjem vrtov niso zadovoljni, kot tistih, ki so z njim zadovoljni. Tudi v tem primeru gre za zmedo glede rabe lastnine. Skupino »ozaveščeni pasivni lastniki« tvorijo lastniki (25 % anketiranih), ki vrtove »spoštujejo«, se zavedajo njihovega pomena, vendar si ne želijo sprememb. Kljub temu, da si ne želijo sprememb, pa je tudi v tej skupini več tistih, ki s sedanjim stanjem vrtov niso zadovoljni, kot tistih, ki so z njim zadovoljni.

Tako iz odgovorov ugotovimo, da so aktivni lastniki, ki si želijo sprememb, bodisi v okviru oživljanja tradicionalne rabe, bodisi v okviru drugačnih rab, s sedanjim stanjem čisto zadovoljni, kar je kontradiktorno. To postavlja dvojno vprašanje, in sicer:

- Ali gre pri percepciji Krakovskih vrtov kot vrednote za percepcijo »mojega vrta« ali za percepcijo spomeniško zaščitene sistema vrtov?
- Ali lahko zasebni, lastniški interes izpelje želene spremembe?

Posestna in lastniška sestava vrtov, njihova sedanja raba in njihovo sedanje stanje dovoljujejo domnevo, da gre pri razmišljanju lastnikov bolj za »moj vrt«, kot pa za sistem Krakovskih vrtov. Podobno velja za odgovor na drugo vprašanje, ki ga je smiselno iskati v dveh smereh. Prva je želja po ohranitvi oziroma obnovi tradicionalne rabe vrtov, druga pa je sprememba namembnosti vrtov. V prvem primeru je teoretično sicer mogoče želene spremembe dosegati parcialno in postopno, del po del, praktično pa je to težko izvedljivo, saj veliko lastnikov ni za spremembo. V drugem primeru pa bi se polje konflikta še razširilo z lastniki, ki si želijo tradicionalne rabe.

Pasivni lastniki, ki si sicer ne želijo sprememb oziroma so bolj naklonjeni ohranjanju *status quo*, so s stanjem na vrtovih bistveno manj zadovoljni. Pri tem del teh lastnikov »spoštuje« Krakovske vrtove, drugi del ne. Tudi tu se postavlja nekaj vprašanj, in sicer:

- Ali gre pri percepciji Krakovskih vrtov kot vrednote za percepcijo spomeniško zaščitene sistema vrtov?
- Ali gre pri percepciji *status quo* za ohranjanje sistema vrtov v tradicionalni kakovosti?
- Ali gre za to, da so lastniki nad vrtovi obupali?

Skupina »ozaveščeni pasivni lastniki« vidi Krakovske vrtove kot sistem, ki ga želijo ohraniti kot kakovostno mestno entiteto. To pojasnjuje težnja po ohranjanju *status quo*, kot tudi primerjalno večja pripravljenost za sodelovanje z Mestno občino Ljubljana pri ohranjanju vrtov. Skupini »neozaveščeni pasivni lastniki« so vrtovi v bistvu v breme in so nad njimi praktično obupali.

Do modela, ki obnovo in ohranjanje vrtov gradi na povezovanju pridelovalne, socialne, izobraževalne in prostorske funkcije, so lastniki bolj zadržani kot ne. V njem zaznajo več slabosti oziroma nevarnosti kot pa prednosti oziroma priložnosti.

Preglednica 2: Analiza prednosti in slabosti ter nevarnosti in priložnosti modela obnove in ohranjanja Krakovskih vrtov z vidika lastnikov

Table 2: Strengths/weaknesses and opportunities/threats analyze of the model of revitalization and preservation of Krakovo gardens in view of the land owners

Prednosti/ Strengths

Urejeno okolje/Tidy environment.
Lastniki, ki svojih vrtov ne obdelujejo, dobijo ustrezno pomoč pri kultiviranju svoje posesti/ Owners, who are neglecting their gardens, get proper assistance to cultivate them.
Izobraževalna funkcija vrtov/Educational function of the gardens.

Priložnosti/Opportunities

Podlaga za oblikovanje celotnega pristopa odgovornih mestnih služb k ohranjanju Krakova/ Municipality is provided by grounding to model holistic approach to preservation of Krakovo. Participativno odločanje odpravi občutek odrinjenosti lastnikov pri odločanju glede razmer na območju Krakova/ As owners feel to be marginalized at the decisions on Krakovo, participatory decision-making suppresses these feelings respectively.

Slabosti/Weaknesses

Omejevanje lastniške funkcije/Restricting private property function.
Lastniki vrtov se ne zavedajo vrednosti Krakovskih vrtov kot kulturne dediščine/Owners are not aware of the valuableness of Krakovo gardens as cultural heritage.
Lastniki so s stanjem vrtov zadovoljni/Owners are satisfied with conditions of the gardens.
Predvidene rabe vrtov niso v skladu z interesi lastnika/Planned usages of the gardens do not suit to owners' interests.
Lastniki ne sprejemajo omejitev v rabi svoje posesti iz naslova varstva kulturne dediščine/ Owners do not accept limitations in the use of their property imposed by regulation on cultural heritage protection.
Odpiranje vrtov drugim uporabnikom bi znižalo kakovost njihovega življenja/Access of other users to the gardens will diminish quality of owners' lives.
Pridelovanje na vrtovih bi terjalo postavitev infrastrukture, kar bi seveda pomenilo poseg v podobo in kakovost prostora/Vegetable production requires an infrastructure that will change image and quality of the gardens.

Nevarnosti/Threats

- Sankcioniranje neustreznega gospodarjenja s kulturno dediščino/To punish an unsuitable management of cultural heritage.
- Možnost razlastitve/Threat of expropriation.
- Razpršeni lastniški interesi/ Interests of owners are dispersed.
- Nepripravljenost lastnikov na vzpostavljane kolektivitete na področju upravljanja vrtov/Owners are not ready to establish collectivity in the field of the gardens management.

Preverjanje odnosa do Krakovskih vrtov kot tudi do modela njihove obnove in ohranjanja med meščani-obiskovalci osrednje ljubljanske tržnice.

Velika večina anketiranih meščanov ve za Krakovske vrtove, a njihove zgodovine kot tudi sedanjega stanja ne pozna in vrtov praviloma ne zaznava kot vrednote. Zato je razumljivo, da so meščani glede možnih rab oziroma prihodnosti vrtov bolj ali manj neodločeni in tudi dezorientirani. Več kot polovica (60 %) jih meni, da bi morali vrtovi služiti meščanom. Hkrati pa se jih ena četrtnina strinja s tem, da naj Krakovske vrtove uporabljajo lastniki parcel v skladu s svojimi interesi, medtem ko se jih druga četrtnina s tem ne strinja. Le dobra tretjina jih meni, da bi bila Ljubljana siromašnejša, če vrtov ne bi bilo več. Če pa bi nameravali Krakovske vrtove pozidati, se s tako namero ne bi strinjalo kar dve tretjine anketiranih in le skromen odstotek anketiranih bi se z njo strinjal.

Anketirani so pokazali visoko stopnjo prehranske osveščenosti. Pri tem pa jih velika večina meni, da danes meščani vse premalo vedo kako in kje se pridelava zelenjava, ki jo uživajo, čeprav se jim zdi zelo pomembno, da so se tem seznanjeni. Pokazali so tudi določeno mero preference do domačega porekla zelenjave. Tudi »Ljubljanska ledenka« in »ciza« sta kot sinonima za pridelovanje zelenjave na trnovskih

in krakovskih vrtničkih v njihovi zavesti še vedno živi, kar pomeni, da obstaja potencialni tržni prostor za zelenjavo, pridelano na Krakovskih vrtovih, ki bi se ga ob ustreznih trženjskih pristopih lahko preoblikovalo v dejanski trg.

Pokazalo pa se je tudi, da velika večina anketiranih obišče tržnico le občasno in tudi sam obisk tržnice je zanje predvsem prijeten sprehod, družaben dogodek ali zgolj navada. Le okoli tretjina jih na tržnico pride po nakupih in še to le občasno (če imajo čas, če je lepo vreme ipd.). Očitno paje, da osrednja ljubljanska tržnica izgublja mesto pomembnega nakupnega vira kakovostne zelenjave in tudi praznih stojnic je vse več (kar zaznava četrtnina anketiranih). To pa pomeni, da je ogrožena tudi družabna funkcija tržnice. Za njeno ohranitev je potrebno zagotoviti ustrezen obseg in dinamiko nakupov in prodaj kmetijskih pridelkov. Prodaja zelenjave, pridelane na Krakovskih vrtovih, na tradicionalen način v cizah se tako umešča v širšo problematiko ohranitve tržnice.

Razlogov za to, da so meščani naklonjeni modelu obnove in ohranjanja Krakovskih vrtov je torej več, pri čemer pa ne gre spregledati slabosti in nevarnosti, ki jih v zvezi z modelom zaznavajo meščani

Preglednica 3: Analiza prednosti in slabosti ter nevarnosti in priložnosti modela obnove in ohranjanja Krakovskih vrtov z vidika meščanov

Table 3: Strengths/weaknesses and opportunities/threats analyze of the model of revitalization and preservation of Krakovo gardens in view of the townspeople

Prednosti/ Strengths	Slabosti/Weaknesses
<ul style="list-style-type: none"> Dobra priložnost za povečanje prehranske competence/Good opportunity to increase nutritional competence. Možnost nakupa popolnoma sveže zelenjave/ Possibility to buy really fresh vegetables. 	<ul style="list-style-type: none"> Pridelovanje zelenjave/vrtničkarstvo ne sodi v mestno središče/City center is not a proper place for vegetable production/gardening. Pridelovanje v razmerah onesnaženega okolja/Production takes place in polluted environment.
Priložnosti/Opportunities	Nevarnosti/Threats
<ul style="list-style-type: none"> Naklonjenost oživiljanju Krakovskih vrtov/ Preference to revitalization of Krakovo gardens. Ohranjen spomin na »Ljubljansko ledenko« in »cizo«/Still vivid recollection on »Ljubljanska ledenka« lettuce and »ciza« barrow. Preferenca do kratkih tržni poti/Preference to short marketing channels. Preferenca do pridelave po tehnologijah nizkih inputov/Preference to low input technologies. Nasprotovanje pozidavi Krakovskih vrtov/Opposition to build up Krakovo gardens. 	<ul style="list-style-type: none"> Nepoznavanje Krakovskih vrtov kot kulturne dediščine/Lack of knowledge about Krakovo gardens as cultural heritage. Tržnica ni prevladujoči nabavni vir za zelenjavo/Green market is not prevalent purchasing source for vegetable. Nepoznavanje socialnega podjetništva/Lack of knowledge in the field of social entrepreneurship. Nepoznavanje alternativnih neposrednih tržnih poti (klub kupcev). Lack of knowledge in the field of alternative marketing channels (buyers club).

Pri tem pa velja opozoriti, da so anketirani meščani pokazali relativno visoko stopnjo indiferentnosti glede vprašanj, ki se nanašajo na problematiko Krakovskih vrtov, na kar kaže relativno velik delež (večinoma med 40 % in 50 %) odgovorov »neodločen«, kar je potrebno

upoštevati pri tolmačenju rezultatov ankete, ki so zgolj indikativni.

Preverjanje odnosa do Krakovskih vrtov kot tudi do modela njihove obnove in ohranjanja s predstavniki Četrtna skupnosti Trnovo

Analiza rezultatov delavnice s predstavniki Četrtna skupnosti Trnovo kaže, da je odnos prebivalcev Četrtna skupnosti Trnovo do vrtov dvojen. Nekateri razumejo vrtove kot pomembno kulturno in zgodovinsko dediščino ter kakovost tega dela Ljubljane. Drugi, ki vrtov niti ne poznajo, saj se z njimi pri svojih vsakodnevnih poteh ne srečujejo, pa so zanje popolnoma nezainteresirani. Udeleženci delavnice so dogovorili tudi ključne besede v zvezi s Krakovskimi vrtovi, in sicer ohranjanje tradicije, varovanje dediščine, pridelovanje zelenjave, prehranjevanje.

Predstavniki Četrtna skupnosti Trnovo menijo, da je iz Krakovskih vrtov mogoče narediti zgodbo, zanimivo za meščane in turiste. Njeni elementi naj bi bili naslednji:

- Vrednote: • emancipacija meščanov
• kakovost življenja v mestu
Smotri: • »tradicionalno« pridelovanje

Preglednica 4: Analiza prednosti in slabosti ter nevarnosti in priložnosti modela obnove in ohranjanja Krakovskih vrtov z vidika Četrtna skupnosti Trnovo

Table 4: Strengths/weaknesses and opportunities/threats analyze of the model of revitalization and preservation of Krakovo gardens in view of the Quarter of Trnovo

Prednosti/ Strengths	Slabosti/Weaknesses
<ul style="list-style-type: none"> Socialnovarstvena in izobraževalna funkcije omogočata medgeneracijsko sodelovanje/Functions of social care and of education enable cooperation between generations. Socialna funkcija omogoča razvoj socialnega podjetništva/Function of social care enables development of social entrepreneurship. Izobraževalna funkcija omogoča šolo zdravega prehranjevanja in šolo dobre vrtničarske prakse/Education function enables education for better nutrition and for good gardening practice. 	<ul style="list-style-type: none"> Okoljska in ekonomska vprašljivost pridelovanja/Environmentally and economically questionable production.
Priložnosti/Opportunities	Nevarnosti/Threats
<ul style="list-style-type: none"> Meščani so vse bolj osveščeni glede kulturne in zgodovinske dediščine/Townsppeople are becoming more aware of cultural and historic heritage. Usklajenost z razvojno vizijo Mestne občine Ljubljana/Compliance with the vision of Municipality of Ljubljana. Mestna uprava je vse bolj učinkovita. Municipality is becoming more efficient. Zelenjava s Krakovskih vrtov je za meščane pridelek z dodano vrednostjo/Vegetable from Krakovo gardens has an added value for townspeople. Sprejemljivost družbeno odgovorne rabe vrtov s strani meščanov/Townsppeople are in favor of socially responsible use of the gardens. 	<ul style="list-style-type: none"> Stanje na področju javnega zavedanja o kulturni in zgodovinski dediščini še ni na ustrezni ravni/Public awareness about cultural and historic heritage is not at the proper level as yet. Mestna uprava ne izvaja že obstoječe normativne zaščite Krakovskih vrtov/Municipality does not execute already existing legal requirements in the field of protection of Krakovo gardens. Dosedanje raziskovanje Krakova je izvedbeno jalovo/There are not practical outcomes of previous research on Krakovo. Socialnovarstveni programi, ki bi vključevali marginalizirane skupine ljudi niso sprejemljivi za okolje/Programs of social care for marginalized social groups are socially unacceptable.

- izobraževanje: prehrana, pridelovanje: zgodovina
- socialna: skrb za meščane s posebnimi potrebami
- prostorska: ohranitev kakovostnega prostorskega vzorca
- turistična, zgodovinska
- cize na trgu
- stara Emona, stara Ljubljana, nova Ljubljana
- »Krakovske poljane-vir zdrave hrane«
- »Krakovski vrtovi-moja zgodovina, moja prihodnost, moj vrt«
- »Ljubljana zmore! Krakovski vrtovi so dokaz, da znamo poskrbeti sami zase«
- »Krakovo-vrt Ljubljančanov«

Kljub temu, da je njihova percepcija Krakovskih vrtov pretežno enodimenzionalna, kar odstopa od večnamenskega pristopa modela njihove obnove in ohranjanja, so ga ocenili kot primerne, saj ima več prednosti kot slabosti. Opozorili pa so tudi na številne nevarnosti, ki lahko ogrozijo njegovo izvedbo.

Preverjanje odnosa do Krakovskih vrtov kot tudi do modela njihove obnove in ohranjanja s predstavniki Mestne občine Ljubljana

Model obnove in ohranjanja je nedvomno sprejemljiv za predstavnike turističnega gospodarstva, ki v njem vidijo pomemben prispevek k turističnemu potencialu z oživljanjem etnoloških sestavin ciljnega območja. V kolikšni meri model ustreza tudi drugim kriterijem

prihodnje rabe in ekološke ter ekonomske vzdržnosti in je kot tak za Mestno občino Ljubljana sprejemljiv, je težko oceniti, saj ni bilo mogoče pridobiti mnenj dveh, za oceno koncepta ključnih področij, in sicer socialnega varstva in izobraževanja. Zato so razumljivi tudi zadržki s strani predstavnikov s področja kmetijstva, saj pridelovanje vrtnin kot komercialna dejavnost ekonomsko ni smiselna, kar je potrdila tudi analiza ekonomičnosti (Vadnal in sod., 2009).

Preglednica 5: Analiza prednosti in slabosti ter nevarnosti in priložnosti modela obnove in ohranjanja Krakovskih vrtov z vidika Mestne občine Ljubljana

Table 5: Strengths/weaknesses and opportunities/threats analyze of the model of revitalization and preservation of Krakovo gardens in view of the Municipality of Ljubljana

Prednosti/ Strengths	Slabosti/Weaknesses
<ul style="list-style-type: none"> • Večnamensko pridelovanje zelenjave je ekonomski vzdržno/Multifunctional vegetable production is economically sustainable. • Koristi za turistično gospodarstvo/Benefits for tourism. • Zagotavljanje varne hrane-vrtnin/Provision of safe food. • Ekološko osveščanje meščanov/Strengthening the ecological conscience of townspeople. • Ekološko izobraževanje meščanov/Ecological education of townspeople. 	<ul style="list-style-type: none"> • Tržno pridelovanje vrtnin ekonomsko ni vzdržno/Market oriented vegetable production is not economically sustainable. • Vprašljivo razmerje med stroški in učinki/Cost-effects ration is questionable. • Pridelovanje v razmerah onesnaženega okolja/Production under the conditions of polluted environment.
Priložnosti/Opportunities	Nevarnosti/Threats
<ul style="list-style-type: none"> • Razvojni dokumenti ohranjajo status kulturne dediščine/Status of cultural heritage is defined by development plans. 	<ul style="list-style-type: none"> • Kulturnovarstvene omejitve pridelovanja/ Restriction to production due to requirements of cultural heritage protection. • (Ne)sodelovanje lastnikov/Owners are (un)cooperative.

Identificirana mnenja o modelu povzemajo izkušnje deležnikov/predstavnikov področij, v katerih delokrog naj bi že do sedaj sodila skrb za Krakovske vrtove - kultura, prostor, kmetijstvo. Pri tem naj bi bili Krakovski vrtovi prvenstveno »problem« Oddelka za kulturo, ki pa mu, zaradi prevladujoče prakse monosektorske obravnave problemov, ni uspelo oblikovati ustrezne mreže ohranjanja vrtov. Drugi razlog je prav gotovo zelo omejeno domače izvedenstvo (know-how) na področju varovanja kmetijske oziroma zelo specifične kulturne dediščine.

Razprava s predstavniki Mestne občine Ljubljana pa ni posegla na področje javne koristi, ki je za oceno modela ključnega pomena. V primeru Krakovskih vrtov javno korist določa Zakon o varstvu kulturne dediščine (Zakon..., 2008).

Stanje vrtov kaže, da Mestna občina Ljubljana v primeru Krakovskih vrtov ne izvaja ukrepov, ki bi bili v skladu z varstvom dediščine v javno korist (npr. ukrepov za ohranitev dediščine in preprečevanje škodljivih vplivov nanjo, podpora dejavnostim) kot tudi ne sodelovanja z drugimi deležniki (lastniki) pri uresničevanju javne koristi varstva dediščine.

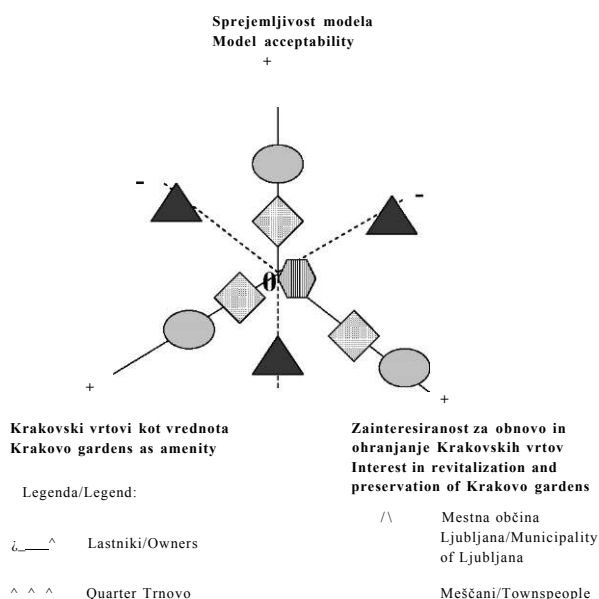
Položaj deležnikov v prostoru odnosa do Krakovskih vrtov

Prostor odnosa deležnikov do Krakovskih vrtov definirajo tri dimenzije, in sicer Krakovski vrtovi kot vrednota, zainteresiranost za obnovo in ohranjanje ter sprejemljivost modela. Lastniki imajo v vseh treh dimenzijah negativno pozicijo - večina jih vrtov ne zaznava kot vrednote, niso zainteresirani za njihovo obnovo in modelu niso naklonjeni. Pri tem pa velja poudariti, da je med njimi tudi nekaj takih, ki bi do vrtov zavzeli pozitivno pozicijo. Četrtna skupnost Trnovo ima med vsemi deležniki najboljši odnos do vrtov: vidijo jih kot vrednote, zainteresirani so za njihovo obnovo in ohranjanje ter sprejemajo model. So pa skeptični do možnosti njegove realizacije. Podobno pozicijo ima tudi Mestna občina Ljubljana. Pri tem pa njeno delovanje izpodbija vrednost pozitivnega odnosa, saj na področju javne koristi ne ukrepa tako, kot bi, glede na določila Zakona o varstvu kulturne dediščine (Zakon..., 2008), morala. Kar se tiče meščanov, jim za vrtove ni mar, le pozidati bi se jih ne smelo.

Preglednica 6: Model obnove in ohranjanja Krakovskih vrtov z vidika javne koristi varstva dediščine

Table 6: Model of revitalization and preservation of Krakovo gardens as for public good of heritage protection

Zakonsko določena javna korist varstva dediščine/ Legally defined public good of heritage protection	Elementi javne koristi v modelu/Elements of public good in the model
Identificiranje dediščine, njenih vrednot in vrednosti, njeno dokumentiranje, preučevanje in interpretiranje/ To identify heritage, its valuableness and worth, to document, to study and to interpret it.	Model identificira kmetijsko kulturno dediščino in jo interpretira v kontekstu sodobnih modelov večnamenskega in mestnega kmetijstva/Model identifies agricultural heritage and interprets it in the context of modern paradigms of multifunctional and urban agriculture.
Ohranitev dediščine in preprečevanje škodljivih vplivov nanjo/To preserve heritage and to prevent it from harmful influences.	Model predlaga tehnološko, ekonomsko in organizacijsko zaokrožen način ohranitve kmetijske kulturne dediščine/Model suggests technologically, economically and organizationally harmonized framework for preservation of agricultural heritage.
Omogočanje dostopa do dediščine ali do informacij o njej vsakomur, še posebej mladim, starejšim in invalidom/To enable access to heritage or information about it to everyone, to young, to elderly and to disabled in particular.	Ranljive družbene skupine (mladi, starejši in invalidi) so ključne ciljne skupine modela/Vulnerable social groups (young, elderly and disabled) are key target groups.
Predstavljanje dediščine javnosti in razvijanje zavesti o njenih vrednotah, vključevanje vedenja o dediščini v vzgojo, izobraževanje in usposabljanje/To present heritage to public and to spread awareness about its valuableness, to incorporate knowledge about heritage to education and training	Izobraževalna funkcija modela/Educational function.
Celostno ohranjanje dediščine, spodbujanje kulturne raznolikosti s spoštovanjem različnosti dediščine, sodelovanje javnosti v zadevah varstva/Holistic preservation of heritage, encouraging cultural diversity by respecting heritage, cooperation with public in the matters of heritage.	Model celovite in večnamenske rabe vrtov; participativna metoda raziskovanja kot podlaga za participativno odločanje pri varstvu dediščine v javno korist/Model of holistic and multifunctional use of the gardens; participatory research methodology as groundwork for participatory decision-making in the field of heritage protection as public good.
Uresničevanje javne koristi varstva z organizacijo in podporo dejavnostim oziroma ustreznim ravnanjem/ukrepom/To perform public good of heritage by organization of and support to activities and/or proper acting/measures.	Z modelom predvideni izobraževalna in socialnovarstvena funkcija sta deloma oziroma v celoti v pristojnosti Mestne občine Ljubljana/ Programs of education and social care, included into model, fall partially or entirely within the competence of Municipality of Ljubljana.
Pri uresničevanju javne koristi varstva dediščine država, pokrajine in občine sodelujejo z lastnicami in lastniki dediščine, poslovnimi subjekti, nevladnimi organizacijami/State, regions and local communities cooperate with owners of heritage, business and NGO at performing public good of heritage.	Model vključuje vse relevantne deležnike/Model includes all relevant stakeholders.

Slika 7: Pozicija deležnikov glede na prostor odnosa do Krakovskih vrtov

Picture 7: Position of stakeholders on the map of attitudes to Krakovo gardens

SKLEPI

Krakovski vrtovi, čeprav zavarovani kot kulturna dediščina (Odlok..., 1986), danes ne predstavljajo več kakovostnega mestnega odprtega prostora. Lastniki vrtov pri upravljanju z njimi ne upoštevajo zahtev iz naslova varstva kulturne dediščine, temveč se ravnajo zgolj po svojih potrebah in interesih. Mestna občina Ljubljana s svojimi normativnimi akti in razvojnimi dokumenti sicer formalno izkazuje javni interes, ki pa na izvedbeni ravni ni sankcioniran. Tudi do modela, ki predlaga obnovo in ohranitev vrtov na podlagi njihove večnamenskosti, sta ta dva ključna deležnika, lastniki vrtov in Mestna občina Ljubljana, bolj zadržana kot ne. V takih razmerah se na Krakovskih vrtovih, če parafraziramo Vrhovnika (Vrhovnik, 1933: 46), ne bo več *»spretno pridelovalo vsakovrstne zelenjave: vse vrste solate, od motovilca in berivke, do trdoglave krljike (ajsarice), ohrovt, zelje, ohrovtek, razno sočivje, čebula, česen, zelena, peteršilj, redkvica, korenje, pesa, drobnjak, pehtran in dr.«*, in tudi *»na izber ne bo več vsega, kar potrebuje mestna kuharica za juho in prikuho«*.

Čeprav je bil cilj raziskave testiranje sprejemljivosti modela obnove in ohranjanja Krakovskih vrtov na podlagi njihove večnamenskosti, je analiza rezultatov pokazala, da je problem Krakovskih vrtov veliko globlji. Zastavlja se namreč vprašanje, ali za ohranitev sploh obstaja avtentičen javni interes, čeprav je javna korist normativno izražena. Zato menimo, da bi bilo smiselno sprožiti razpravo med relevantnimi deležniki, v kateri bi se dorekla tako javni interes glede Krakovskih vrtov kot tudi javna korist od njih v sedanjih razmerah.

Britanski arhitekt Andrews, ki je dogajanja na Krakovem več let opazoval kar skozi okna ljubljanske Fakultete za arhitekturo, je ugotovil "da bodo naraščajoče cene nepremičnin pospešile spremembe, ki jih je že opaziti, saj so številne hiše že spremenjene do te mere, da njihovih zgodovinskih korenin ni več mogoče niti zaznati". Na enak način izginjajo tudi vrtovi v svoji zgodovinski podobi ali kot pravi Andrews "korist od zgodovinsko oblikovanega odprtega prostora bo izginila" (Andrews, 2007).

SUMMARY

Krakovo gardens nowadays do not represent an open urban space of quality, although they are legally protected as cultural heritage. Land owners do not respect regulation on protection of cultural heritage but use them according to their needs and interests. Municipality of Ljubljana formally demonstrates public interest though its legal acts and developmental documents, but the proper sanctions are missing in practice. These two stakeholders are exercising more restraint than favour to the the multifunctional urban agricultural model of revitalising and maintaining Krakovo gardens. Under these circumstances the very existence of the gardens is threaten. Although to test the acceptability of the model for the relevant stakeholders, land owners, Quarter Trnovo, Municipality of Ljubljana, and townspeople, was the aim of research.

The analysis of the results raised new question, whether there is an authentic public interest to preserve the gardens although public good in legally expressed. In this context the political process should be launched to define public interest in Krakovo gardens, as well as their public good under the actual circumstances. British architect Andrews, who has been observing for many years the developments from the windows of the Faculty for architecture, found out that *»is quite evident that as property prices rise, the pressure for redevelopment of these gardens will increase (many houses have already been altered out of all recognition of their historical origins)«*. Krakovo gardens are disappearing in the same way and according to Andrews *»the historic open space benefit will disappear«* (Andrews, 2007).

ZAHVALA

Raziskovanje možnosti za revitalizacijo Krakovskih vrtov je financirala Mestna občina Ljubljana. Vsem, ki so v raziskavi sodelovali in ki jih ni bilo malo, strokovnjaki, zaposleni v upravi Mestne občine Ljubljana, na Zavodu RS za varstvo kulturne dediščine, v Zavodu Janeza Levca, VDC Tončke Hočevar in Invalidskem podjetju Želva, svetniki Četrtno skupnosti

Trnovo, lastniki zemljišč na vrtovih, meščani, kot tudi naši kolegi z Oddelka Biotehniške fakultete za agronomijo, smo dolžne iskreno zahvalo, da so bili pripravljene z nami iskati poti, kako v središču Ljubljane ohraniti Krakovske vrtove kot neprecenljivo kmetijsko kulturno dediščino.

VIRI

- Andrews R. M. 2007. My Vision for Ljubljana. <http://www.trajekt.org/akcije/?rid=6&tid=20&id=64> (26.10.2007).
- Danish Board of Technology. 2006. Workshop Methods. <http://www.tekno.dk/subpage.php3?article=1235&toppic=kategori12&language=uk> (11.1.2007).
- Hassink J., Vadnal K. 2009. Inclusive effects. V: Di Iacovo F. (ed.), O'Connor D. (ed) Supporting policies for social farming. Progressing multifunctionality in responsive rural areas. Firenze, Arsia: 132-135.
- Lajovic J. 2008. Koncept revitalizacije Krakovskih vrtov na podlagi javno zasebnega partnerstva. Preliminarna razširjena analiza anketnih podatkov, zbranih z anketiranjem lastnikov. Ljubljana, p a r o sigma statistika: 7 str.
- Malhotra N. K., Birks D. F. 2000. Marketing research: an applied approach. Harlow [etc.], Prentice Hall: 619-649.
- Markelc, I. 2008. Vsebnost težkih kovin v vrtninah, pridelanih na vrtilčkih občine Ljubljana. Diplomsko delo. Ljubljana, 40 str.
- Mestna občina Ljubljana. 2008. »Ljubljana 2025, Predlog prostorske vizije dolgoročnega razvoja mesta«. <http://www.ljubljana.si/si/aktualno/vizija/default.html> (15.1.2009).
- Odlok o razglasitvi Krakova in Eipprove ulice za kulturni in zgodovinski spomenik Uradni list SRS 42/1986.
- Resolucija o nacionalnem programu socialnega varstva za obdobje 2006-2010. Uradni list RS 39/2006.
- Vadnal K., Alič V. 2008. Mestno kmetijstvo - oblike in izkušnje. Acta agriculturae Slovenica 91 (1): 191-212.
- Vadnal K., Jakše M., Alič V., Jereb-Bolka D. 2009. Koncept revitalizacije Krakovskih vrtov na podlagi javno-zasebnega partnerstva: končno poročilo o delu na raziskovalnem projektu v obdobju 2007-2009. Ljubljana, Biotehniška fakulteta, Oddelek za agronomijo: 105 str.
- Vrhovnik I. 1991. Trnovska župnija v Ljubljani. Faksimile izdaje iz leta 1933. Akademsko založba. Trnovska župnija: 447 str.
- Zakon o varstvu kulturne dediščine. Uradni list RS 16/2008; 123/2008.
- Zupan M., Šijanec V., Grčman H., Tič I., Ruprecht J., Ilc Z., Gogic-Kmezič S., Mohorovič B. 2008. Komentar analiz vzorcev tal Krakovskih vrtov. Biotehniška fakulteta - Oddelek za agronomijo, Center za pedologijo in varstvo okolja: 14 str.